

Adatok Fogarasi Pap József életéhez és munkásságához

Folyóiratunk VI. évfolyamának 1—2. számában foglalkoztunk először Fogarasi Pap József, az erdélyi szellemi élet ez érdekes alakjának munkásságával és közöltük egyik, egyetemi tanári kinevezésére vonatkozó levelét, kéziratának jegyzékét kiegészítvén néhány nyilván nem tartott filozófiai tárgyú iratának felsorolásával. Jelen közleményünkben három ismeretlen levelét mutatjuk be egyik pályadíjnyertes dolgozatának egykorú kivonata kíséretében és kézirati hagyatéka újabb értékeinek felbukkanásáról is beszámolhatunk, amennyiben előkerült marosvásárhelyi filozófia-professzori beiktatásakor tartott, latin nyelvű beköszöntő beszédének tanítványa által másolt kézírata.

Fogarasi nem volt jó levelező: bizonyosságul szolgál erre, saját sűrű mentegetőzésein kívül az a tény is, hogy az illető levéltárakból alig kerül ki egy-két levele. Számunkra sajnálatos körülmény, hogy e műfaj, az irodalmi levelezés századában ezt a fényes elmét „természeti restsége“ visszatartotta a gyakoribb levelezéstől. Pedig voltak érdemes kapcsolatai mind belföldön, mint pedig külföldön: patrónusa volt a kancellár *Teleki Sámuel* s a koronaőr *Teleki József*, tanára és tanácsadója volt ez utóbbi fiának, gróf *Teleki Lászlónak* s a *Kemény*, *Toldalaghi*, *Thoroczkai* és *Naláczy* család tagjaival is gyakran érintkezett; tudományos működésén keresztül erős szálak fűzték a külföldhöz is, eredményeit mindig megbecsülő tanárai s a különböző tudományos társaságok pályázatain részt vevő versenytársai révén. Fogarasi csekély levélírói működése annál is inkább sajnálatos tény, mivel egyéb szellemi termékei, teológiai és bölcsészeti tárgyú munkái alig ismertek, néhány halotti beszéde nehezen hozzáférhető s érdekes egyéniségét ellentétes színek fényében állítják elének kortársai. Néhány előkerült levele azonban arról tesz bizonyosságot, hogy vezető szerepet játszott kora erdélyi iskolai életében, részt vett a *Telekiek* műveltségszervező munkájában és saját tudományos működéséről beszámoló szerény sorai is arról tanuskodnak, hogy ő százada nagyjai által megbecsült és sokra értékelt férfiú volt, aki nem csak saját híre s neve öregbítésére csillogtatta kitűnő képességeit, hanem részt kért

nemzete s egyháza súlyos terheinek viseléséből is. — Leveleit közlésre érdemesíti az a bennük foglalt sok adat, mely a korabeli Erdély vezető alakjainak, a *Telekieknek*, *Wesselényieknek*, *Keményeknek* életére vonatkozik, egyháza iskolai életét tárja fel s nem utolsó sorban saját szellemi fejlődésének menetét ismerteti, néhány értékes támpontot nyújtva a magyarországi bölcséleti gondolkodás történetét buvárlónak.

Az alább közölt első levélben, melynek címzettje a későbbi septemvir gróf *Teleki László*, a koronaőr gróf *Teleki József* fia és Fogarasi tanítványa Marosvásárhelyen, szó esik filozófusunk két díjnyertes disszertációjáról. Mivel dolgozatai (számszerint kilenc) egytől-egyig külföldön, Hollandiában és Németországban jelentek meg s könyvészeink, de könyvtáraink is alig ismerik azokat, sőt Fogarasi életrajzírója, *Koncz József* is csak címükről ad felvilágosítást,¹ érdemesnek tartjuk néhány szót fűzni keletkezésük és sorsuk történetéhez.

Az első disszertációnak teljes címe, melyről a jelzett levélben szó van, a következő: *Quae est natura moralis libertatis? et quo modo omnium optime demonstrari possit, nos esse entia moralia libere agentia?* Ez a pályatétel a haarlemi *Teyleriana* tudományos társaság 80 arany értékű emlékérmét nyerte. A társaság 1782. évi kommentárjaiban jelent meg latin és holland nyelven, XIV, 104 l. terjedelemben. Nem tudunk róla, hogy valamely könyvtárunkban megvolna a nyomtatott szöveg, ellenben van róla egykorú másolat a *Magyar Tudományos Akadémia* kéziratárában a következő címen: *Pro haec Diss. Cl. Jos. Pap de Fogaras accepit in praemium Monetam aueram 80 aureos nummos volentem a Societas Theologica Harleemensi. Quae est natura moralis lebertatis?*² Négy pályázó közül nyerte az első díjat; ki volt a másik három, nem tudjuk.

Fogarasi főleg etikai kérdésekkel foglalkozott: erre vall következő disszertációjának tárgya is, melyről szintén említést tesz jelzett levelében. Ennek a dolgozatnak teljes címe a következő: *Quaenam analogiae sunt fundamenta et signa? Quo modo philosophum ad explorandas physices et morales veritates ea uti oporteat?* Ezzel a munkájával is első díjat nyerte egy haarlemi tudományos társaságnak *Castilion* berlini professzorral egyetemben. Megjelent a mű Haarlemben, 1783-ban latin és holland nyelven, a társaság kommentárjaiban. Magát a pályázatot 1782-ben tűzték ki. Könyvtárainkban eddig nem találtuk egy példányát sem a nyomtatott szövegnek.

Az alább közölt második számú levélben, melynek címzettje ugyancsak gróf *Teleki László*, Fogarasi említést tesz

¹ A marosvásárhelyi ev. ref. Kollégium története. Marosvásárhely, 1889. 217—222.

² Jelzete: Egyh. és Böles. 4r. 26. sz. 72 l. terjedelmű.

egy harmadik pályadíjnyertes dolgozatáról. Ennek teljes címe a következő: *Disputatio, qua demonstratur, non esse contra naturam Dei perfectissimam, effecisse mundum, in quo mala insunt.* A leydeni *Stolpianum Legatum* első díját, 50 arany értékű emlékpénzt nyert vele 1783-ban. Megjelent a munka a *Legatum* évkönyveinek III. kötetében, Leydenben, a *Lucht-mans* testvérek kiadásában.³ Ugyanebben a kötetben megjelent még más négy (és nem három, mint *Koncz* írja) értekezőnek is a munkája: az első, latin nyelvű dolgozat szerzője J. Ch. *Schwab*, a stuttgarti egyetem professzora, a második, szintén latin nyelvű munka H. R. *Van Liër* bölcseleti doktor, ref. lelkész műve, a harmadik, holland nyelvű dolgozat T. *Spaan*, Hoogmade-i prédikátor munkája, míg a negyediket W. L. *Brown*, az utrechti anglikán ekklezsia lelkésze készítette latin nyelven. — Fogarasi dolgozatáról — remélhető, magyar nyelven való megjelenéséig — csak annyit, hogy figyelemre méltó benne Pierre *Bayle* és *Leibniz* eredményeinek összehasonlítása és az a módszeres gondosság, mely a probléma gyökeréhez nyulva, először a fogalmak tisztázására, vérbeli filozófushoz méltó állítására, főleg a bűn eredetének kihámozására törekszik. Az egész munkát *Leibniz Theodicea*-jának szelleme hatja át. — Fogarasinak ez a dolgozata, de többi pályatétele és irománya is azért nevezetes, mert nem közvetítő-kön, népszerűsítő-kön keresztül, de az eredeti kútfőkre hivatkozva alakította *Leibniz* filozófiáját a magyar gondolkodás keretében; nem követte elődjei példáját, akik *Aristotelest* *Keckermann* nyomán, *Descartes*-ot *Poiret*, *Clauberg* vagy *Tschirnhaus* szellemében magyarázták, sőt sok utódját, pl. a *Kant*-népszerűsítő *Krugot* követő magyar bölcseleket is megelőzte abban a felfogásában, hogy az epigonok tollán gyakran elvész a lényeg. A XVIII. századi magyar filozófiai gondolkodás fejlődéséről általánosan odavetőleg úgy szokás nyilatkozni, hogy nagyjából a *Leibniz-Wolff* féle bölcselet hatása alatt állott, de hogy miben nyilvánult ez a hatás és mennyiben befolyásolta a felvilágosuló magyar bölcselek gondolatvilágát, hogy pusztá átvétel volt-e, vagy felmutathat-e eredeti, az általános európai szellemi fejlődésbe kapcsolódó eszméket, arról keveset szól a magyar „szelemtörténetben“ munkálgatók hangja. Pedig ez a korszak, a barokk átmenete a fölvilágosodásba és ezen keresztül a romantikába: a magyar gondolkodás, az egész magyar szellemi élet egyik legérdekesebb időszaka. Ma sem látunk tisztán ebben a kérdésben, de tájékozatlan volt a kor bölcseleti irányzatainak megítélésében az

³ Terjedelme 1—118 l. Címlapja után Fogarasi aranyérmének rézmetszetű képe. A negyedretű kötet a debreceni Nagykönyvtár duplumtárából került birtokomba.

akkori idők magyarja is: példa erre az az egykorú kivonat, melyet Fogarasi egyik, Berlinben pályadíjat nyert dolgozatából készített a kortárs. Bölcselőnk tudományos eredményei is inkább a külföld, mint Magyarország előtt voltak ismeretesek: itthon egyszerűen nem értették fejtegetései lényegét. Olvasóinak, itthoni ismerőseinek száma kevés lehetett: néhány tudománnyal foglalkozó pap, tanár és mágnás s az is erdélyi; a magyarországi „novellista“, amint a 2. számú levélből értesülünk, még díjnyertes disszertációjának szerzőségét is elvittatta tőle.

Fogarasi 3. számú levelének címzettje a koronaőr gróf Teleki József (1738—1796), filozófusunk egyik patrónusa. Ez a levél nem annyira böleselettörténeti, mint inkább erdélyi protestáns iskolatörténeti szempontból nevezetes. Becses adatokat találunk benne a *Mária Terézia Ratio educationis*-a és *II. József* Erdély számára kiadott tanügyi intézkedése, a *Norma Regia* körül támadt vitás kérdések alakulására nézve. Fogarasi levele annak a küzdelemnek néhány érdekes mozzanatát örökítette meg, amelyet a protestáns egyházi hatóságok a *Norma Regia* intézkedései ellen indítottak, mely intézkedések iskoláik évszázados önkormányzatát fenyegették. A küzdelem irányítója gróf Teleki József volt. Még a *Ratio educationis* megjelenése előtt, 1777 márciusában tiltakozott a királynőnél a felekezeti iskolákat ért sérelmekért⁴; ennek a felterjesztésnek azonban nem volt foganatja. Hosszas tanácskozás után, 1780-ban a két evangélikus egyház újabb kérvényt nyújtott be a királynőhöz, melyben főleg a tanulmányi egyformaság (uniformitas) ellen emelt kifogásaikat ismertették: Fogarasi adatai szerint ennek a felterjesztésnek spiritus rectora is gróf Teleki József volt. Az erre érkezett válasz újabb megvitátás alá esett: a 3. számú levél sorai a gróf Bethlen Pál⁵ elnöklete alatt alakult comissio határozatairól számolnak be. Három irányban kellett határozni a királyi leirat értelmében: a jelenlegi tanulmányi rend menetét ismertetni, előadni a *Norma Regia* ellen emelt panaszokat és tervet készíteni a tanulmányi egyformaságról. Fogarasi leveléből kitűnik, hogy a comissio mindenben gróf Teleki József elvei értelmében járt el; érdekes és *Kornis* Gyula megálapításaival ellentétes adatai Fogarasinak az, hogy ebben az időben a protestáns iskolákban, legalább is az erdélyi iskolákban *tanítottak* hazai történelmet⁶, jóval a *Norma Regia* kiadása, 1781 előtt is. A tan-

⁴ *Kornis* Gyula: A magyar művelődés eszményei. I. k. 75. Bp., é. n.

⁵ 1769-ben elnöke volt a vásárhelyi „litteraria Comissio“-nak.

⁶ *Kornis* idézett műve I. k. 14. lapján *Kazinczyra* hivatkozva írja, hogy „Ebben a korban külön magyar történelmet a protestáns iskolákban sem igen tanítottak.“ Ezzel szemben Fo-

ügyi intézkedés ellen emelt kifogásokat is gróf Teleki József észrevételei alapján csoportosították; ami pedig a tanulmányi egyformaságot illeti, teljesen érthető volt az egyházi főtanács és Fogarasi egyező álláspontja, különösen mikor a történelmi oktatásba „bé tsuszott meséket“ a tanárnak megengedett szélesebbkörű kritikai szemlélet érvényesítésével, sokkal több gondolati szabadság megadásával kívánja „explodálni“, nem is beszélve az egyháztörténet és filozófia egyforma előadásának lehetetlenségéről. Pósházi János egy évszázaddal azelőtt már lándsát tört a heliocentrikus világmép igazsága mellett: Sartori Bernát, Fogarasi kortársa még érveket gyűjt Kopernik tana ellen s állításait a Szentírásból vett tételekkel támogatja. Kant szellemének a protestáns iskolákban hódoltak először, Sipos Pál a századfordulón már Kanton is túl járt. Fogarasi Pap József sem tartotta szükségesnek, hogy a heliocentrikus világszemlélet igazát bizonygassa: egyszerűen előadta elméletét tanítványainak.

Közleményünknek negyedik darabja Fogarasi Pap Józsefnek időrendi sorrendben harmadik, díjnyertes dolgozatának egykorú kivonata. A munka címe röviden a következő: *Dans toute la nature on observe des effets: il y a donc des forces. En consequente on demande: Quelle est la notion distincte de cette force primitive et substantielle, qui lorsqu'elle est déterminée produit l'effet? ou en d'autres termes: quelle est le fundamentum virium?* stb. Az erre a kérdésre írt dolgozattal, melyben, mint az alább közölt kivonatból kitűnik, Leibniz *Monadologia*-jának eredményeit használta, a berlini királyi akadémia első díját, 50 arany értékű emlékpénzt nyert. A munka Berlinben jelent meg 1778-ban, latin nyelven. Nyomatott szövegének egyetlen hazai példánya sem ismeretes. Épen ezért tartjuk érdemesnek egykorú kivonatát közölni: a kézirat Zágoni Aranka György hagyatékából került elő s bár kézírása nem Arankáé, talán nem csalódunk, ha a kivonatolást egyenesen neki tulajdonítjuk; valószínűleg valamelyik másolójával iratta le újra. Aranka szerzőségére utal az a lebecsülő hang, mely a kézirat végéhez csatolt „Summázó Jegyzések“-ben érvényesül; Aranka nem sokra értékelte Fogarasi

garasi így ír: „... le írtuk azt is, hogy noha a methodusba arrol emlékezet nintsen, ugyan tsak a Patriae historia eddig is tanítatott, az Universalis pedig mivel mi is látjuk hasznos voltát, ... ezután taníttatni fog.“ Kazinczy azt írja, hogy „az én koromban Patakon és Debrecenben még nem tanítanak hazai törvényt, nem még hazai történeteket, külön fogva a világ történeteiből.“ (*Pályám emlékezete*, 1879. 44.) — Fogarasi szavai, épen ellenkezően, elsősorban a hazai történelem tanítását bizonyítják.

képességeit, gúnyverseket írt róla⁷ s műveit érthetetleneknek minősítette.

Fogarasi alább közölt leveleinek és dolgozata kivonatának eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum levél- és kéziratárának birtokában van.

Mielőtt iratainak közlésére térnénk, még néhány adatot sorolunk fel működését illetően. Található a marosvásárhelyi református kollégium kéziratárában *Miscellana Szigethiana* címen egy kéziratot kötet⁸; *Szigethi Gyula* Mihály, Fogarasi kedvelt tanítványa és életrajzírója tulajdona volt, írása az ő kezétől ered. Egész sereg Fogarasihoz címzett vagy halálára írt latin nyelvű vers, több életrajzi vázlat mellett Fogarasi 1779-ben tartott beköszöntő beszédét tartalmazza, melyet filozófia-professzori beiktatása alkalmával mondott a marosvásárhelyi református kollégiumban. Meggyőződésünk szerint érdemes volna ezt a beszédet, magyarra fordítva, kiadni, emlékeztetőül az érdemes tudós születésének most teljesedő kétszázadik évfordulójára.

1.

Fogarasi Pap József levele gróf Teleki Lászlóhoz.

Méltóságos és előttem igen kedves emlékezetü Grof Urfi!

Valósággal lehet szégyellenem, hogy minekelőtte Nagyságod második levelére el készített válaszomat el küldöttem volna, a harmadik levele is Nagyságodnak úgy mondván itt lepe, (a mely levélnek vétele nem tudom nagyobb örömet vagy szégyent okozott é) ugyan tsak mentségem lehet abban, hogy az első levélre választ Nagyságod is nem várt sem kívánt, a másodikot olykor vettem mikor canicularis napokat Gerenden és Sz. királyon akarván tölteni, tsak nem indulo félben voltam, a mely helyeken négy hetekig mulatván ez előtt nem sokkal érkeztem meg, s megérkezésem után mikor irnám a Nagyságodhoz küldendő levelet, akkor vévém szégyen vallással és ortza pirulással, a papi rhytus szerént, a harmadikat is. Ugyan tsak mind ezek annyira megmentenek mind az, hogy ezután a levél írásba sokkal serényebb és szorgalmatosabb lések, a mit nem annyira szoval fogadni, mint valósággal meg mutatni igyekezem.

Nagyságodnak már három rendben küldött ujságait annál kedvesebben s nagyobb köszönettel vettem, mentöl kevesebbet tudhattam volna azok nélkül a M. országi dolgokról. A Grof ő Nagyságának is a Vármegyei Fő Ispányságra lett promo-

⁷ L.: Budapesti Szemle, 1859. VI. k. — Továbbá: Magyar Hírmondó, 1785. nov. 5. sz.

⁸ Régi száma: 10214b/7.

véaltatását G. Sz. Királyon a Magyar Novellákból minnyájon igen nagy örömmel olvastuk, remélvén nem ok nélkül (a mitől a Pesti Barát félt) hogy a még abba nem marad, a melytet valakik a publico Ecclesiasticumnak javát kívánnyák, szívesen óhajtanák.⁹

Hogy már én is irjak valamit az Erdélyi dolgokrol: Grof Torotzkai¹⁰ egész Uri Házával igen frissen vagyok, ott mulatván a nyáron sokat, a kis Aszszony gyakran emlegette mind ketten (!) Nagyságtokat, sajnálván felette igen s panasolván azon: hogy se kimenetelek alkalmatosságával, se azután is egy leveléhez is Nagyságtoknak szerentséje nem volt. Én a ki menetelnek nem reméltett siettségével menttem eléggé a vádolt személyeket, de tudom, hogy leg jobb mentség leszen, ha valamikor irnak Nagyságtok. Pál Urfi jól tanul. Báro Nalázi Eleket a Tabulae Assessort (még pedig a legérdemesebbek közül edgyiket) az öttsének Josefnek a Tisztartója agyon lötte; itt a Fülep Ház nagy gyászba nagyon érette, volt is temetési solemnitása (noha a teste Nalátzon temettetett el) a melynek alkalmatosságával a Cath. Templomba a Fülep Ház gyászba ment bé, és az Aszszonyi rend zokogva sirt. N. b. a Báro maga lött elsőbb a Tisztartozhoz, nem találván akkor vagy inkább a puska el nem sülvén, másodtzor is löni akart, de akkor a Tisztarto praevenialta, a ki e szerént ártatlan, mivel egyébként is a meg holt Báro ment volt az öttsinek földire potentiose, de ugyan tsak a Tisztarto el szökött. A szegény áldott emlékezetű Ribitzei Ádám Uron történt casust is tudom halotta Nagyságod, ki a tolvajoktól fel és meg is verettetvén, nem sokára azután meg holt, a gyilkos tolvajok már többire fogva vannak.

A Collegiumba nem sok ujság vagyok. Toldalagi Urfiak szüretkor ki mennek. G. Kun a Collegiumot ki tanulván, még a canicula kezdetén véget vetett a tanulásnak. G. Gyulai is ki ment, oly tzállal, hogy többször vissza ne jöjjön, de mint hogy az Attya ellenkező opinion vagyok, nem tudom mi lessz belölle. Én a canicula előtt a physicát el végeztem, ki vévén de meteoris aereis et systemate mundi, de szüretre el végzem. A Grof Bethlen Elek Fija ide jött tanulni, ugy hiszem holnap után kezdgyük az első letzkét, mivel tán holnap érkezik bé.

Hát Nagyságod mitsoda tanulással tölti inkább az időt? mert úgy hiszem most is az a legkedvesebb idő töltése, a

⁹ Gróf *Teleki* József, a levél címzettje apjának 1782-ben történt Békés vármegyei főispáni helytartóvá való kinevezésére céloz.

¹⁰ Valószínűleg gróf *Thoroczky* Pál főkirálybíróról és családjáról van itt szó.

melynél bizony gyönyörösebb nem is lehet. Az Euler¹¹ leveleibe a une Princesse d'Allemagne sok szép physicumok vannak igen tisztán elő adva, annak meg vevését, ha nem volna és olvasását bátorkodom Nagyságodnak commendálni; nem tudom az Akadémiai uttya halad é sokára Nagyságodnak, ha valahogy haladna, jó volna a Mathesist egészen félbe nem hadni (mert úgy lehet sokra vinné) és jó volna ha annak idejébe is dolgoznék benne Nagyságod valami ollyat, a mi az attentiot meg érdemelje. Nagyságodnak tehetsége s készü-
lése vagyon réá és tudom magára megértené a Kästner¹² munkáját, ha rendre menne rajtok. Bezzeg úgy osztán nem sok Deákot látna Nagyságod a külső országokon is ollyat, mint maga.

Egy dolog jutna eszembe. Egy Sanctoi (?) Minerva nevű könyvben a Deák nyelvnek réguláji, és hogy úgy tégyem ki minden fortélyai philosophice cum suis causis vannak elő adva. Nem ártana azt megszerezni, és midönn üress orákat kap Nagyságod, el olvasni, mert igen méltó az el olvasásra.

Hogy de libertate natura et demonstratione irt irásommal praemiumot nyertem, azt a mint leveléből látom értette Nagyságod, de azután nyertem még egyet de analogiae fundamenta, caracteribus, et optime ad veritates physices et morales apicatione irt Dissertatioval; ebbe a volt a singulare, hogy a Berliini Castillionnak is s nékem is arany monétát adott a Societas, és így a ki tett praemiumot maga duplicaltta. Én ezután valamit dolgozom, arról Nagyságodat tudositani el nem mulasztom, instálván Nagyságodtól is, hogy valamikor ir (a mely hogy gyakran lészen reméllem) méltóztassék meg irni mit olvas, tanul, mibe találja nagyobb gyönyörüsé-
gét? hogy így egymásnak küldendő leveleink légyenek ad formam commercii litterarii. Ha ebbe az esztendőbe modot találna Nagyságod hogy az Eberhard¹³ moralis phiosophiát,

¹¹ Euler, Leonhard (1707—1783) svájci származású matematikus és csillagász, a Bernoulliak tanítványa, szentpétervári egyetemi tanár, egy ideig a berlini akadémia matematikai osztályának igazgatója. A Fogarasi által gróf Teleki Lászlónak ajánlott munkájában (*Lettres a une princesse d'Allemagne sur quelques sujets de physique et de philosophie*, 1768—72.) a Leibniz—Wolff-féle filozófia monaselméletét támadta. Ugyan-
ebben a szellemben tárgyal *Gedanken von den Elementen der Körper*, 1746. c. munkája is. Fogarasi jól ismerte, úgy látszik, az érdeklődési körébe vágó szakirodalmat.

¹² Kästner, Abraham Gotthelf (1719—1800) egyike volt azoknak a német matematikusoknak, akik hazánkban is nagy megbecsülésnek örvendtek. Sipos Pál levelezésben állott vele.

¹³ Eberhard, Johann August (1738—1809) német filozófus, Christian Wolff és John Locke hive. Fölvilágosult szellemben tárgyalta a bölcelet különböző kérdéseit.

a melyet Straus Urammal kit tisztelek láttam, el küldhetné, igen akarnám. István Urfi ö Nagyságát alázatosan, Németi Uramot barátságosan tiszteljük kedves Társammal a ki Nagyságodat is tiszteli. Én pedig maradok

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

M. Vásárhely 1782 14 Augusti

Fogarasi Jo'sef

2.

Fogarasi Pap József levele gróf Teleki Lászlóhoz.

Méltóságos Grof Urfi, kedves Patronusom!

Nagyságod elsőbb levelét a maga idejében, a másodikat a mai napon vettem, a mellyen úgy is irtam volna, mivel régen szándékozom, és ha hol egy, hol más akadályok nem tartoztatnak volna, hol természeti restségem is: ezen kötelességemet régen véghez vittem volna, nem várván a második levelet. Ez elég mentségnek, megyek már az ujságokra. A Báro Nalátzi lakodalma e mái napon vagyon, úgy mint Pál napján, azt pedig bona fide irhatom, hogy a miolta már a Báro mátkáson itt a királyi Táblán volt, senkitől jonál egyebet ö Nagyságáról nem hallottam, igen jól viseli magát a királyi Táblán is, helyyesen s jól szolván a dolgokhoz. Ugyan ma igen nagy vendégség cerebráltatott a Praeses Ur ö Excellentiájánál is, sőt most is cerebráltatik. De a bálozáshoz még nem fogtak a sok kedvetlen hírek miatt, mellyek közül leg első az, hogy olyan parantsolat intimatum érkezett Szebenbe, hogy minden ember sine discrimine 100 forintrol negyvent contribuályon, melly parantsolat hihető Magyar Országgra is el ment. Szeretném tudni mi modon gondolkodnak ott rola. E kedvetlen hirre e kedvesebb si licet exemplis talibus uti, hogy Báro Kemény Sámuel Urfi szerentsésen meg érkezett, de szép tudományon s jo erköltsökön kívül semmi egyebet, füstöt vagy szelet, nem hozott. Már magamról is irok. Én az elmúlt octoberbe nyertem Leydabol egy két száz ötven Belga forintos arany monétát, mely mintegy negyven öt aranyra megyen. A problema e volt: Demonstratur non esse contra naturam Dei perfectissimam, effecisse mundum in quo mala insunt. Erről a kérdésről irta volt a Magyar Novellista, hogy egy Domokos nevű Budán tanult ifju, a reá tétetett praemiumot el nyerte. Melyre nézve jó volna ha Nagyságod méltoztatnék néki ezt meg irti, hogy revocálná a tavalyi relatiot. Ugy hiszem a meg vagyon a Nagyságtok Leydai Novellájába is, de ha ott nem volna is, meg volt másokba circa finem mensis Octobris annis superioris.

Én a Budai vagy Pesti statiotol¹⁴ éppen nem volnék alienus, tsak lenne jo okkal-moddal, egyébként tudom Nagyságod se commendálná. Talám ezután visznek Protestánsokat is a mint volt a Novellába.

Commendáltam volt a Grof ö Nagyságának egy Horváth Sámuel nevü most Ultrajechtumba tanulo Ifjat, Gernyeszegi Papságra, ki mivel márom esztendeje hogy ott van, tudom parantsolatot vévén mingyárt le indulna. Mivel az embert Nagyságod is esméri, méltoztassék eszébe juttatni ö Nagyságának, bizonyosan hiszem, hogy nem vallanánk szégyent véle. Altala hozatok egy néhány exemplárt a mostan praemiumot nyert Dissertatiombol és egyel bizonyosan udvarlok Nagyságodnak. A monétámot is ö fogja le hozni.

A tanulás állapottyába nints semmi változás, se a Collegiumba. Vettem Grof István Urfitol is levelet, melyre rövid időn válaszolok, addig pedig tisztelem. B. Kemény Samuel Urfi (most juta eszembe) a M. Vásárhelyi Continua Táblán fogja kezdeni a szolgálatot a Felsőges Udvar parantsolatjából. A Mélt. Grof Ur és Grof Aszszony ö Nagyságokat az egész Grofi Udvarral alázatosan tisztelem és maradok

Nagyságodnak

M. Vásárhely, 1784 25 Januarii

alázatos szolgálja
Fogarasi Jo'sef

3.

Fogarasi Pap József levele gróf Teleki Józsefhez.

Méltóságos Grof Uram, Drága, kegyes Pátronus Uram!

Nagyságod Uri levelét illendő tisztelettel vettem, a melynek mivel egyenesebb tzélja volt az én jomnak elő mozdithatása, Nagyságodnak e mostan is meg bizonyított kegyességéért annál nagyobb háladatossággal tartozom. Ugyan tsak azon Boroszloba meg holt Fogarasi nevü emberről nem tudok leg kisebbet is: a mint ezt Boroszloba is, a honnan szinte esztendeje hogy vettem volt iránta levelet, meg irtam.

A mi Nagyságod Uri levelének második tzélját, ugy mint a tudományok iránt történhetett ujságokat illeti, azok között leg nagyobb az a Commissio, a mely itt tartatott, Grof Bethlen Pál ö Excellentiája Praesidiuma alatt, és a melybe assessorok voltak a Mélt. Fő Tiszt és Itélő Mester Urak, Mélt. Türi Sá-

¹⁴ Úgy látszik, ebben az időben már szó volt arról, hogy ki-nevezik a pesti Egyetem filozófiai katedrájára. Több forrásból és saját szavaiból is tudjuk, hogy vonakodva, kelletlenül fogadta a magas kitüntetést. Végül mégis rászánta magát a kimenetelre, de katedrája elfoglalásában megakadályozta 1784. december 17-én közbejött halála.

muel Ur is a vége felé, a Professorok részéről T. Szabó Uram Enyedről¹⁵, T. Méhes Uram Kolozsvárról¹⁶, T. Kis Uram Udvarhelyről¹⁷ és én M. Vásárhelyről. Három dologról parantsolt volt a Felsőleges Udvar a Nagyságodtól készített és bé is adott instantiára tett resolutiojában: hogy t. i. mostani tudományunk folyását le irtok, a norma ellen valo objectionkat elő adnok és az uniformitásról Projectumot készitenénk. Az elsőnek le írásában azt a modot követtük, hogy az administrationnak mostani rendét, ugy mint a Mélt. Fő Consistoriumtól valo függésünket, a Professorok s publicus Praeceptorok választásának rendét, a Classisok számát, promotiok modgyát, a disciplinának is modgyát, a Fériaknak idejét, és valami tsak ide tartozik egészen nem tsak le irtuk, hanem okait is adtuk minden institutuminknak, p. o. miért szükséges annyi Classisnak lenni, miért kell a görög nyelv tanulására külön Classis, miért van külön Logica Classis, miért nintsen éppen minden orára ugy meghatározva mint a Regia Normában, mit tanítson a Praeceptor, hanem egy kis szabadság van hadva. Hogy pedig a Classis tanításnak modgya annál jobban meg értessek, azt a Methodust studiorum¹⁸ a melly 1769-be dolgoztatott, egészen adnectáltuk, mivel ugy találtuk, hogy a mely instructiok vannak benne a Praeceptorok számára, jok és helyesek. Mivel pedig a királyi normába parantsoltatik hogy a Classisokba Universalis és Patriae Historia is tanittassék, le irtuk azt is, hogy noha a methodusba arrol emlékezet nintsen, ugyan tsak a Patriae historia eddig is tanittatott, az Universalis pedig mivel mi is láttyuk hasznos voltát, a mennyiben tsak a szükségesebbektől ugy mint a Deák nyelvnek tanulásától érkeznek a tanítványok, ezután tanittatni fog. A második objectuma a Comissionak volt a Regia norma ellen valo panaszoknak elő adása, a melly ellen a nagyobb momentumu dolgok ugy elő vannak adva az instantziába, hogy majd tsak azokat kellett elő adnunk más szokkal, és ahol lehetett rendel, ne hogy lát-

¹⁵ Szabó Sámuel (—1789) enyedi ref. theol. tanár. Marosvásárhelyen is tanított 1776—1779-ig.

¹⁶ Méhes György (1746—1809) kolozsvári ref. theol. tanár, a nagytehetségű Méhes Sámuel apja.

¹⁷ Kis Gergely (1738—1787) székelyudvarhelyi ref. tanár, kollégiuma újjászervezője. Kortársai „tisza theologus“-nak, „elmés philosophus“-nak tartották.

¹⁸ A marosvásárhelyi „litteraria Comissio“ tanulmányi tervezetére céloz, mely részletesen foglalkozott a tanulmányi rend menetével, az osztályok beosztásával, a tantárgyak megválasztásával, ünnepek idejével, praeceptorok és professzorok dolgaival. A Comissio főbb tagjai voltak: gr. Bethlen Pál, br. Kemény Simon, gr. Bethlen Dávid, gr. Bethlen János, gr. Teleki Sámuel, Dési Lázár György stb.

tassunk... offerre, noha azt is el nem kerülhettük. Ugyan tsak valami ujj objectioakat is hoztunk elő, kivált azok ellen quae proponuntur de argumentis studiorum in se totis inferioribus. Példának okáért károsnak találtuk hogy a Déák Grammatica után mingyárt más orán következék a Görög Grammatica explicatioja, hogy a két humanitatis Classisokba a Rhetorica és Poesis promisiune taníttassanak, és több efféléket. A mi az uniformitásrol valo projectumot illeti, a Fő Consistorium parantsolatlya szerint azt kívántuk meg mutatni hogy az az uniformitas, mely *saluti communi proficua*, eddig is meg volt, mivel mind azok a studiumok a mellyek a királyi normába parantsoltatnak nállunk-is tractáltatnak, a melly elég az uniformításra, és arra nincs szükség, hogy éppen annyi Classis legyen mindenütt, azon időben légyenek Fériák, annál inkább hogy azon Grammatica légyen a mellynek külömbsege a tisztességes aemulatiot fel gerjesztheti, kivált pedig in altioribus scientiis a tökéletes uniformitas káros volta. A Historiában p. o. a sok bé tsuszott meséket nem egyébként lehet explodálni, hanem ha szabad leszen kinek kinek meg mondani mit tart azokrol, és a maga értelmét testimoniumokkal is meg erősíteni. Egyébként is az Ecclesiastica és Civilis Historiának, egy mással nagy össze köttetések lévén egy formán ezeket tanítani, salva religionis libertate nem lehet, a mellyet sok példákkal kívántuk meg mutatni. A philosophiában aval a szabadsággal, a melly szükséges, elenkeznék hogy mindenütt a Professorok azon manualisokra szoríttassanak, mint mikor p. o. tsak az Aristotelica philosophiát volt szabad tanítani, tsak fetsegésben állott a philosophálás. Egyébként is a Catholicusok a philosophiában is nem tsak a jozan okosságot követik, hanem a conciliumok végzéseit, de scientia Dei media, natura libertatis, s. t., sőt még a Copernicana hypothesis is maig se merik követni.

Ezekre lehet nagyobbára reducálni a mellyeket irtunk. A munka még nintsen egészen purizálva, de holnap talán készen leszen és ugy külgyük be a Méltóságos Fő consistoriumba.

Collegiumi ujságunk egyéb majd nintsen, hanem hogy Perceptor Nyirő Uram mivel ettzersmind biro is, még nem adhatotz sok dolgai miatt számot az 1781-ik esztendőrol. A Collegium dolgaira nézve minden tekintetbe nem tsak hasznos, hanem szükséges is volna, ha Nagyságod, a mint méltóztatik igérni felénk is vehetné uttyát, a melyet valakik tsak értették, felette szivesen ohajtanok.

B. Veselényiné a Clastromba már három héttől fogva tanul.¹⁹ Ellenbe a Báro causája a mellyet Grof Haller indított

¹⁹ Id. báró Wesselényi Miklósné szül. Cserey Ilonáról van itt szó, akinek a katolikus vallásról reformátusra való átté-

ö Nagysága ellen²⁰, itt igen tüzessen foly, még ugyan tsak in excepti vis a Praeses Urat ö Excellentiáját és másokat is igen sokakat költöttek ki belőlle.

Nagyságod köszöntéseit minnyájon alázatosan köszönték magok is alázatosan tisztelvén Nagyságodat. Horvát Uramnak is Nagyságod izenetét meg mondtam. Mellyek után magamat Nagyságod tapasztalt kegyességeiben ajánlván vagyok és maradok

M. Grof Uram Nagyságodnak

M. Vásárhely 1783 23 Januarii

alázatos szolgálja

Fogarasi Jo'sef

P. s. Éppen most értettem Hollándiából, hogy Száldobosi a Magyar Országi Eklésiák nevével koldul mindenütt, Hágába a Fejedelem Aszszonytól e végre kapott 800 forintokat. E bizonyos nem tsak hir.

Boríték:

à Monsieur

Monsieur le Comte du Saint Empire Josephe Teleki de Szék, Chambellan, et tres digne Comte Supreme du Comte d'Ugotsa

par Hermanstatt

à Otsa, en Hongrie.

4.

Néhai Professor Fogarasi Uram az Eredeti, vagy Fundamentomos erőről irt, és a' Berlini Akadémiától Arany Medályt nyert elmélkedésének Summája.

Első Rész.

A változásoknak két kutfejek lehet, ugy mint a mozgás v. képzelődés.

A Mozgás olyan változás, melynek okát a mozditó testbe nem lehet találni, sőt:

rése előtt királyi rendeletre hat hetet kellett töltenie a nagysebeni zárdában.

²⁰ A hevesvérű id. *Wesselényi* Miklós, aki különben lelkes hive volt a francia felvilágosodás eszméinek és különösen *Voltaire* munkásságát alaposan ismerte, véleménykülönbségük miatt hadat vezetett a Haller-vár aulikus érzelmű gazdája ellen s elfogta a vár kapitányát. Ezért II. József nyolc évi várfogsággal büntette, amit az indulatos főúr Kufsteinban ki is töltött.

Semmi egyéb tulajdonságoknak okát nem lehet a testbe találni, mivel valami a testbe vagyon, mindaz változó.

A mozgásnak meggondolása azért arra vezet, hogy annak, úgy minden egyebeknek is, valamik a testbe vadnak, mint képzelt, tettő dolgoknak, vagy mint déákosan nevezik Fenomenoknak okát a testen kívül keressük, következőképpen

A testi külső dolgokban a mint képzeljük őket és látzanak, az erők eredetét, és fundamentomát helyheztenni nem lehet.

A *képzelőds*, mely a változásoknak második kutfeje, a belső érzékenység által tapasztaltatik.

Legelső, a mit belső érzékenységeinkel tapasztalunk, az: Hogy *képzelőds*einknek állandós subjektumai mi magunk vagyunk, vagy hogy a mi bennünk eső változásoknak oka bennünk magunkba vagyon. Azért

A mely dolgok ilyen *képzelőds*szel birnak, azok *képzelő* valóságok, álló valóságok (substantiák) és *képzelő* erővel birnak. De

Mivel ez is véges, határozott, ennek lételének is oka nem lehet magába, hanem másba vagyon.

Ez az ok az *Isten*, a ki véghetetlen erővel bir, az Istenben is pedig ez az erő, csak a *képzelő* erő. Ebben vagyon minden dolgok lételének és változásának oka.

Egy szóval az Istenben is az eredeti vagy *Essentialis* erő a *képzelő* erő, és nem csak a mi külömb-külobmféle *képzelőds*einknek, hanem az Istenben lévő külömb tökéletességnek is oka abban vagyon, mind azok csak a *képzelő* erőnek sok külömb-külobmféle formái és modjai lévén. Azért

Minden valóságos erőknek középpontja, melyben más minden erőknek oka vagyon, az Isten *képzelő* ereje. És

Bennünk is valami valóságos erő vagyon, az az Isteni. S a mi (minden véges határozatokat ki kötvén) az Istenben nincsen, az nem lehet igaz valóság.

Az a valóság pedig, mely az Isten ereje által vagyon a világon, csak a *képzelő* erő. És

E már az igaz eredeti fundamentomos erő, mely nélkül egy fenn álló valóságot is gondolni nem lehet, az honnan

A Lélek ereje az ő valósága és valóságos erő, és minden valóságai a léleknek csak azon egy erőnek minemúségei.

Második Rész.

Az eredeti fundamentomos erő azért a *képzelőds*re való szüntelen való igyekezetben áll.

Abból származnak a belső érzékenységek által tapasztalt *képzelőds*ések és abban vagyon az eredetek a külső érzékenységekkel tapasztalt mozgásoknak.

A mozgás csak a képzelődésnek bizonyos neme, az elménn és képzelődésenn kívül nintsen semmi mozgás, sőt nintsen semmi valóságos test is.

A testnek egész aklotványok függ csak a mozgástól; és így nem állandók; a mi pedig benne állandó van, az az egyes valóság (monas, vagy a testnek tovább fel nem osztható kised részetskéje).

A testnek kiterjedése, mozgása egyik sem valóság; csak képzelt dolgok — jelenés vagy fenomenon.

Minden első és másod rendbeli tulajdonsági a testnek csak képzelt dolgok, de jelenések.

Minden Jelenésnek fundamentoma pedig vagy az egyes testekben (monasokban.) Azért:

Csak az egyes test, a Monas a Valóság, az is pedig véges, és határozott. Továbbá

A valóság is, mely ezekbe az egyes testekbe vagy az, nem áll azoknak nagyságokba, vagy kiterjedésekbe, vagy figurájokba, vagy más minéműségekbe, tulajdonságokba, alkotásokba, vagy a mozgásba; hanem abba a mitől mindezek vannak, vagy lenni láttatnak, u. m. a képzelődésbe.

Minden matéria vagy testi dolog képzelt dolog és jelenés — fenomenon.

A matéria a legnagyobb számu, és sebess mozgás.

A test egy jó rendben alkotó (?) képzelt dolog, de csak tétző, nem igaz valóság.

Valamit egy matériába vagy egy testbe fel lehet találni, egybe alkotásáig, a mind muló dolog. A mi benne állandó vagy az az egyes testek. Mert a min a főbb muló, változó, képzelt dolgok ályanak, kell lenni állandónak.

Ezekben az egyekben van az erő; és ez az erő csinálja azt, hogy mindazok a nagy, és a probb, tréfás és szomorú, mindenféle játékok a szemünk előtt való dolgoknak, nekünk valóságoknak tétzenek.

Valami valóság vagy az világon, ha ugyan való; tehát ugyan azon egy képzelt erő vagy az mindenben, u. m. a képzelő erő. Mely a mint a teremtett dolgokban véges, úgy az Istenben végtelen.

Harmadik Rész.

Minden valamit egy testben látunk, csak képzelt, tettző dolog. És a mi valóság benne vagy az ha való, semmi nem egyéb, hanem az ő leg kissebb oszolhatatlan részetskéinek, az benne levő egygyeknek ereje, amely erő hasonló az emberi lélek képzelő erejéhez.

Minden fundamentomos erőben vagy az bizonyos magános nagyság.

Ezen erőknélkülösége és nagysága három meg határozó mineműségektől függ, u. m.

1. A Képzelt dolgok sokaságától,
2. A Képzelődések sokaságától és
3. Az egymás után fojgó képzelődések sebességétől.

Minden valóságba, ha való valóság, vagyon képzelő erő.

A testek nem tartoznak az igaz valóságok számába.

Omnis realitas est apparens, et est vis repraesentativae modificatio, ut perceptio coloris. Valami vagyon, minden csak képzet dolog, és a képzelő erő játékaiknak mineműsége, mint a színek tapasztalása, s. a. t.

A Summázó Jegyzések.

Ezen egész elmékedésekbe bé foglalt, úgy nevezett igazságok nem igazságok, hanem csak képzelődések. Melyek ha valónak vétetnek, az okoskodás és böltselkedés rendibe való igaz Eretnekségek. Ha pedig tréfának és Játéknak tartatnak, mint néhai elmés Irójok is tartotta, ámbár magokba nem sokat érnek is, az Iró elméjét mindazonáltal dicsérik. Annál inkább, midőn azok elébb egy német bölts, Leibnitz Elméjének játéki lévén, a mai német böltselkedők földiek elméjét fel-nem érheték, hanem a pálmát egy Magyaroknak kellett adniok.

Közli:

Makkai Ernő.